

К.У. Булыга, 1 курс

Навуковы кіраўнік – Л.П. Місюкавец, выкладчык

Палескі дзяржаўны ўніверсітэт

Гаворкі славянскіх жыхароў Палесся ўтварылі дыялектную зону, званую Палескай, якая пачала фармавацца ўжо ў раннім сярэднявеччы на аснове гаворак усходніх славян. Па татарскім нашэсці левабярэжнае Падняпроўе перажыло заняпад, праз якое зніклі мясцовыя стараславянскія гаворкі. Пазней на паўднёвыя раёны Палесся пачалі ўплываць украінскія дыялекты, а з поўначы ў іх пачалі прасочвацца асаблівасці беларускіх дыялектаў.

Слова *палессе* мае ў нас два значэнні. Гэтым словам абазначаецца прыродна-геаграфічная прастора – “тып ландшафту на Усходне-Еўрапейскай раўніне, моцна забалочанага і ўкрытага лесам. Цягнецца перарывістай паласой ад граніц Польшчы да Урала” [4, с.33]. У гэтым значэнні слова *палессе* з’яўляецца географічным тэрмінам і пішацца з малой літары. Слова *Палессе* з вялікай літары пішацца ў працах этнографаў, гісторыкаў, мовазнаўцаў, у друку наогул – гэта “этнаграфічная вобласць у басейне р. Прыпяць [1, с. 34].

Слова *палессе* – старажытная назва, калі нават меркаваць па пісьмовых крыніцах. Яна адзначаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1274 г. Мноства балцкіх слядоў на *Палессі* матывуе больш уважліва заглыбіцца і ў паходжанне самой назвы *Палессе*. Славісты (і не толькі, напрыклад, С.Даўкантас) звычайна схільныя звязваць гэтую назву з усходне славянскім словам “лес” і прыстаўкай «по-», паводле такой самай мадэлі, як і «река» — «по-речье», «берег» — «по-бережье» і падобнае. Аднак маецца падстава меркаваць, што такая этымалогія - тыповы прыклад народнай этымалогіі. Так меркаваць дазваляе немалая колькасць фактаў [4, с. 93].

Нават тыя мовазнаўцы, якія этымалагічна звязваюць назву *Палессе* з лесам, і то не пакідаюць у баку аналогію з балцкімі назвамі *Palà, Pelesà, Pelysa*, пазначаючы, што ў літоўскай і латышскай мовах яны азначаюць «балоцісты лясок», і адносячы назву *Палессе* да «балта-славянскага» корпусу каранёў.

У балцкіх мовах ёсць цэлая група назваў мясцінаў, у якіх з лёгкасцю можна вылучыць карань *Pal-/Pel-*: літоўская рака *Palà, Palangà, Paleja, Palin* [5, с. 37].

Магчыма было б таксама абаперціся і на фізіяграфічныя асаблівасці згаданага рэгіёна: найхарактэрная асаблівасць для Палескай зоны - нізінны рэльеф і мноства балотаў, зарослых ці адкрытых багнаў. Балоцістасць мясцінаў кідаецца ў вочы больш, чым нераўнамерна размеркаваныя лясныя выспы. Напрыклад, сцвярджаюць, што кароль Швецыі Карл XII, праследуючы рускае войска, пабыў у Пінску. Каралю так уразіў бяскрайні Палескі акіян азёраў, балотаў, рэкаў, што ён напісаў на сцяне вежы Пінскай езуіцкай калегіі: «Nonplusultra» - «на тым баку нічога больш няма». Таму больш імаверна, што выбраўшы ў якасці асновы назвы такое слова, якое характарызуе Палессе, старажытныя жыхары Палесся ці іхнія суседзі імкнуліся падкрэсліць балоцістасць, вільготнасць тэрыторыі, нізіннасць рэльефа.

Варта было б звярнуць увагу і на семантыку вытворных словаў ад асновы *полес-* у суседніх славянскіх мовах: «*Палессе*» ‘вялікі казённы лес, што цягнецца ад Арлоўскай да Маскоўскай губерні’, тамбоўскія, тульскія, арлоўскія дыялекты; ‘галіна дрэва’, цвярскі дыялект; паляванне, ала-нецкія дыялекты ‘лясістая мясцовасць’; ‘балоцістая мясцовасць, аброслая рэдкім лесам’. Між тым, значэнне, што паслядоўна звязвае мясціну з лесам, характэрнае для слова іншага ўтварэння - *под-лесье*: месца, участак каля лесу, яраслаўскія, варонежскія дыялекты; ‘невялікі лясок’, смаленскія дыялекты. Дарэчы, апошняе значэнне характэрнае толькі для дыялектаў пазнейшых перасяленцаў з раёнаў цэнтральнай Расіі, таму лічыцца новым і незаконным [3, с. 97].

Такім чынам стварылася ўражанне, што карань *полес-* у славянскіх дыялектах не меў цэльнай, яснай семантыкі. Часам семантыка звязваецца з «лесам», а часам - з «полем». Такая нематываваная семантыка, таксама - і разнастайнасць асноўнага слова звычайна характэрныя для выпадкаў, калі ў сістэму мовы спрабуюць уціснуць запазычанне.

Які географічны тэрмін ці тапонім мог паслужыць сапраўднай крыніцай запазычання, сёння сказаць цяжка. Магчыма для назвы цэлага рэгіёну мог быць абагулены (а пазней аславянены) якісьці гідронім, напрыклад, *Pel-es-à*. У гэтым выпадку зычны -s- належыць да балцкіх гідранімічных суфіксаў. Аднак не адкідаецца і дапушчэнне, што ў аснове назвы рэгіёну *Polesè-* апелятыў

балцкага *palios* ‘вялікія балоты’. У такім выпадку зычны *-s-* у назве Палесся будзе рэшткай за-касцянелага апазнавальнага балцкага канчатка множнага ліку [2, с. 195].

Нарэшце, як бы не тлумачылі паходжанне тапоніма *Polesé*, ужо сама фармулёўка пытання матывуе мэтанакіравана пацікавіцца назвамі балотаў ці нізкіх, вільготных мясцінаў балцкага паходжання ў славянскіх мовах. Кідаецца ў вочы, што гэта - адна з найбольш шматлікіх і яркіх групаў тэрмінаў, якая характэрная не для вандроўных культурных запазычанняў, а для субстратнай спадчыны. Між іншым, на думку Ф.Клімчука, магло быць і такое, што існавалі і балтыйская і славянская назвы. Яны маглі сустрэцца ў палескім краі і існаваць разам. Бо гэта ўжо рэгіён балтаславянскіх этнічных і моўных, зразумела, па кантакту. “Можна дапусціць, адзначае Ф.Клімчук, што такога роду балтыйская назва, блізкая па гучанні са словам *палессе* “падмацавала ў славянскіх гаворках ужыванне гэтага слова”. Аднак ёсць магчымасць пры тлумачэнні лексіка-граматычнай структуры слова *палессе*, унутранага генетычнага сэнсу яго як назвы і паходжання наогул абысціся без балтаў. Тым больш, што падобны балтызм у палескай анамастычнай спадчыне з пункту погляду сучасных меркаванняў мовазнаўцаў і гісторыкаў усё ж крыху нечаканая і малаверагодная рэч. Назва *Палесся* не проста пакрытай лесам прыродна-геаграфічнай тэрыторыі ў адрозненне ад адкрытых лесастэпавых абшараў, а паняцця ці ўяўлення пра гэты край як асаблівасці прасторы адзначаных шырокіх жыццёвых інтарэсаў “палевікоў”. Слова *палесаваць*, з якім, відавочна, непасрэдна звязана слова *палессе* па сваім паходжанні, сёння як быццам невядомае і не выяўленае ў гістарычных крыніцах. Але добра вядомае яшчэ слова *палясоўшчык*, несумненна, блізкі “родзіч» слову *палессе*. Слова *палясоўшчык* з’яўляецца вытворным аддзеяслоўным назоўнікам, зыходным для якога быў дзеяслоў *палесаваць*. Цяпер слова *палясоўшчык* мае тое самае значэнне, што і слова *ляснік* [4, с. 96].

У заключэнне трэба прывесці яшчэ адзін вельмі цікавы факт на карысць выказанай гіпотэзы пра генезіс назвы *Палесся*. Пацвярджае такое меркаванне пра яе паходжанне адно старабеларускае пісьмовае сведчанне 14 ст. У купчай вялікага літоўскага князя адзначаецца, што нехта Міхаіл Вахrameевіч купіў у Малой Ор’і ракі два жараяці ад яе вусця да вярхоўя “с сьеннымі поволокі і сь бобровымі гоны і сь польшымы лясамі”. Палешыя лясы тут- безумоўна ж, лясы для таго, для чаго і бабровыя гоны. Гэта значыць, для палесавання. А адсюль - прамы і кароткі шлях да назвы гэтых лясоў словам *Палессе*, нават і з вялікай літары [5, с. 41].

З адзначанага пункту погляду на паходжанне фармальнай і сэнсавай структуры слова *Палессе*, як гістарычнай назвы пэўнай прыродна-этнаграфічнай часткі Беларусі (а таксама Украіны і Расіі), ніякіх праблем з тлумачэннем яе незразумелых з іншых пунктаў погляду асаблівасцей практычна не існуе. Ніякі гэта не балтызм і не балтаславянскі гібрыд, а ўласная мясцовая ўсходнеславянская моўная назва. Цалкам, ва ўсіх сваіх структурных частках. У тым ліку і ў адносінах гэтага як бы, на першы погляд, недарэчнага пачатковага *па-(но-)* у ёй.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Беларуская савецкая энцыклапедыя. – Мінск, 1975. т. 8. С. 48-49.
2. Грыгор’ева, Л. М. Тапаніміка // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. – 1987. – № 5. – С. 240.
3. Катанова, Е.М. Балто-славянские контакты и проблема этимологии гидронимов / Е.М. Катанова // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Тезисы докладов. Март 1981. Вильнюс. 1981.- С. 96 - 98.
4. Климчук, Ф.Д. Географическая проекция внутренней формы названия "Полесье" // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения. Тезисы докладов и сообщений III республиканской конференции. Часть I. Гомель, 1985.- С. 93 - 96.
5. Крывіцкі, А.А. Назва Палессе - свая ці чужая? // Роднае слова. № 8. - 1987.- С. 35 - 43.